

פנינים משולחן רבינו הגאון רבי אברהם גנחובסקי זללה"ה

פרשת תולדות תשפ"ג ❖ גליון תק"ה

לע"נ הרבנית הצדקנית מרת אסתר הדסה בת הר"ר רפאל יונה זצ"ל

שלא בא לעולם, מהו אם באו הנכסים לעולם לאחר אמירתו וקודם שמת, כגון אם בשעת אמירתו עדיין לא גדלו הפירות ובשעת מיתתו כבר גדלו הפירות.

וצדדי הספק, האם נימא דלא יכול להקנותם, דבעינן שבשעת אמירתו יהיה בעולם, דאמירתו הוי כקנין בריא. או דילמא יכול להקנותם, דדנין דכל שלא חזר נמשך אמירתו עד שעת מיתתו וכאילו צווה בשעת מיתתו.

וכתב הגרע"א דמסברא נראה כהצד הראשון, דהכא חשיב דבר שלא בא לעולם ולא מהני. אך כתב דמלשון תוספות בגיטין (י"ד ב' ד"ה הא) איכא לדקדק כהצד השני, דמהני כיון דבשעת מיתתו באו לעולם.

מעתה אם נימא כהצד השני, הרי גם במתנת שכיב מרע וגם בהנחלה מהני בנכסים שבאו לפני מיתתו, ואם כן על כרחך ראיית הנתבות המשפט הוה רק לענין דלא מהני הנחלה בנכסים שיבואו לאחר מיתתו, והרי בזה אף לרב הונא לא יועיל מכח קנין, דהרי אף אם יכול להקנות דבר שלא בא לעולם אמנם זה רק אם באו לעולם כשהנותן חי והיה יכול להקנותם.

ג. גוסס או לא עבידי דאית

שוב ראיתי בשער המלך (פ"ג מהל' נחלות הי"ד) דאיתייה הך ראייה דאין אדם מנחיל דבר שלא בא לעולם מהך דרב הונא, וכתב דליכא למדחי דרב הונא סבירא ליה דאדם מקנה דבר שלא בא לעולם, דאכתי נפקא מינה בנכסים שנפלו כשהוא גוסס או בגוונא דלא עבידי דאתו.

יכול להנחיל גם בראוי

הנה כתב בשער המלך (שם) להכריע דלא כמהרי"ט אלא דאדם מצי מנחיל דבר שלא בא לעולם.

והוכיח הכי, דהנה איתא במשנה (בבא בתרא קכ"ו ב') האומר איש פלוני בני בכור, אינו נאמן ולא יטול פי שנים.

וכתב בנמוקי יוסף (שם, נ"ה ב' בדפי הרי"ף) שאם אמר על אחד מן הפשוטין שהוא בכור, ואמר בהדיא שיטול פי שנים, אע"פ שהבכור נוטל פי שנים כדינו, [כדינא דהמשנה הנ"ל], מכל מקום משאר הנכסים נוטל גם הפשוט פי שנים, וכתב דיש אומרים, שהפשוט אינו נוטל החלק היתר אלא במוחזק כדין הבכור כיון דאפקיה בהאי לישנא דבכור. וזה דעת הרא"ה. אך כתב דיש חולקין שהפשוט נוטל גם בראוי. וזה דעת הריטב"א.

מעתה יליף מהכא בשער המלך, דיכול להנחיל גם בראוי, דהרי חזינן מהיש חולקין שמחמת הנחלתו הפשוט לוקח פי שנים אף בראוי, וגם הרא"ה פליג רק מפאת דשויה כבכור.

אך יש לדון לדחות האי ראייה בג' אנפי:

א. רק לענין לשער כמה נכסים

חדא, יש לומר דלענין לשער כמה נכסים יקח האי

הנחלה בדבר שלא בא לעולם

וימזר את פכרתו ליצקב (כ"ה ל"ג)

הנה קיימא לן כר' יוחנן בן ברוקה בגמרא (בבא בתרא ק"ל א') דילפינן מקרא דביום הנחילו, דיכול להנחיל כרצונו, והיינו שאם אמר איש פלוני יירשני במקום שיש בת, אם ראוי ליורשו, דבריו קיימין. [אמנם ילפינן התם דבחלק בכורה אינו יכול להנחיל לכל מי שירצה].

וכתבו באחרונים (נתיבות המשפט סי' רפ"א ס"ק ג', תשובות הגרע"א קמא סי' קל"ב בשם מהרי"ט, וכתב הגרע"א שמפורש כן בחידושי הרשב"א בקידושין ס' ב' ד"ה נותנת) דמכל מקום אינו יכול להנחיל בדבר שלא בא לעולם.

ובנתיבות המשפט הביא ראייה לכך כדלקמן:

הנה איתא בגמרא בבא בתרא (קל"ג א') דקאמר רב הונא שכיב מרע שנתן כל נכסיו לאחר, רואין, אם ראוי ליורשו, נוטלן משום ירושה, ואם אינו ראוי ליורשו נוטלן משום מתנה.

ומקשינן בגמרא למאי נפקא מינה אם נוטל את הנכסים בתורת ירושה או בתורת מתנה. ומשנינן דנפקא מינה לדינא דירושה אין לה הפסק. [היינו דבאומר "נכסי לך ואחר כך לפלוני", רואים, אם היה מקבל המתנה הראשון ראוי ליורשו, נוטל את הנכסים בתורת ירושה, ואין לשני במקום ראשון כלום, כיון שאין כאן לשון מתנה אלא לשון ירושה וירושה אין לה הפסק, אך אם אינו ראוי ליורשו נוטלה בתורת מתנה, דבריו קיימים, ויטול השני את הנכסים אחר הראשון].

מעתה אמאי לא אמרינן דנפקא מינה לנכסים הבאים לאחר מאן, דבמתנת שכיב מרע אינו יכול ליתן, דאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, משא"כ בירושה האב יכול להנחילם. אלא שמע מינה דגם בירושה אינו יכול להנחיל דבר שלא בא לעולם.

[ויש לעיין מהו באיכא בכור והאב אמר שיטול אחד הפשוטים כל הנכסים, ולאחר מותו אמר הבכור איני נוטל חלק בכורה, ולענין דזה יטול הפשוט כל הנחלה אף למהרי"ט ונתיבות המשפט].

יכול להקנות דבר שלא בא לעולם

הנה בפתחי תשובה (סי' רפ"א ס"ק ג') איתי דבחתם סופר (תשובות חו"מ סי' ק"ט) דחה האי ראייה, דהא בגמרא הנ"ל קיימינן לרב הונא, ורב הונא סבירא ליה (יבמות צ"ג א') דאדם מקנה דבר שלא בא לעולם, ואם כן הוא הדין במתנת שכיב מרע יועיל בדבר שלא בא לעולם וליכא נפקא מינה. אמנם יש לדון לקיים ראיית הנתיבות המשפט:

א. נכסים שנפלו לו לאחר מיתתו

הנה אם נימא דאע"ג דבעלמא אין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, מכל מקום מהני הנחלה בדבר שלא בא לעולם משום דהנחלה שאני, אם כן מהני הנחלה אף בנכסים שנפלו לו לאחר מיתתו, וזה ודאי ליכא במתנת שכיב מרע אף לרבי מאיר כיון דלא זכה בהם בחייו.

ב. לאחר אמירתו וקודם שמת

ביותר, דהרי נסתפק בתשובות הגרע"א (קמא סי' קמ"ו) בהא

דאמרינן דבמתנת שכיב מרע אינו יכול ליתן דבר

ג. אמירתו היה רק על חלק הבכורה

שמעתי ליישב הסתירה בנמוקי יוסף, דאין הכי נמי יכול להנחיל חלק פשיטותו, וכמבואר בנמוקי יוסף השני הנ"ל, אמנם בדין הראשון הנ"ל, דאומר להפשוט "ירש פי שנים", המשמעות שהוא יהא הבכור ולא הבכור האמיתי, נמצא דרוצה לקחת מהבכור האמיתי רק חלק בכורה, הלכך נשאר הבכור עם פי שנים, והפשוט נוטל פי שנים בנשאר שהרי כן היה רצון המנחיל.

אך אינו נראה דהרי אמרינן דאע"ג דרצונו היה ליטול חלק הבכורה מהבכור, מכל מקום נוטלו רק מהפשוטים, ולהאמור הרי יטלו נמי מחלק הפשיטות של הבכור.

דיקלא ואלים

הנה אמרינן בגמרא (בבא בתרא קכ"ד א') דאע"פ דלשיטת רבנן אין בכור נוטל פי שנים בשבח ששבחו נכסים לאחר מיתת אביהן, מכל מקום אם ירשו מאביהם דיקלא, ואחר כך אלים [התעבה], לכולי עלמא בכור שקיל פי שנים בשבח ולא חשיב ראוי. ופירש רשב"ם, דהיינו משום שעדיין שמו הראשון עליו. [היינו, הדקל עדיין נקרא דקל אע"פ שהתעבה].

והקשה רבינו יונה (שם) הרי הא דבכור אינו נוטל פי שנים בשבח ילפינן מקרא דלתת לו, דבעינן שיבוא קודם ליד האב כי היכי שיוכל ליתן להבכור. ואם כן היאך נוטל פי שנים בדיקלא ואלים, הא מה שהדקל התעבה לא הגיע לידי האב ואינו מקנה דבר שלא בא לעולם.

א. פלוגתא

הנה דרך אחד ליישב מבואר ברבינו יונה, דכתב דאין הכי נמי רב פפא פליג על הילפותא דאינו נוטל פי שנים בשבח, דלא יליף מקרא ד"לתת לו", אלא יליף מ"אשר ימצא לו", דכיון דאישתני נמצא כי השבח הזה לא היה מצוי לו. אם כן שפיר נימא דבדיקלא ואלים כיון דשבחא דממילא הוא, קרינן ביה אשר ימצא לו.

אך בתוספות הרא"ש (הובא בשיטה מקובצת שם) מבואר דלא כן, דחזינן מדבריו דאע"פ דקיימינן השתא דילפינן מלתת לו, מכל מקום נוטל בדיקלא ואלים, וזה דלא כרבינו יונה.

ב. בש"ך דהוה אותו דבר

אלא מצאנו בש"ך (חוי"מ סי' קט"ו סי"ק ה') דרך אחר ליישב קושיין, דכתב לענין בעל חוב, דהא שהדקל התעבה חשיב אותו דבר, ואע"פ דבעל חוב אינו גובה שבת, מכל מקום בדיקלא ואלים יגבה. והביא ראיה מסוגיין דחזינן לענין בכור, דאף לרבנן שאינו נוטל פי שנים בשבח מכל מקום בדיקלא ואלים נוטל הבכור פי שנים.

ובאמת הא חזינן מדברי רבינו יונה הנ"ל דלא כהש"ך, דהרי כתב רבינו יונה דלמאי דבעינן למילף לרבנן משום לתת לו, גם דיקלא ואלים לא יטול, ורב פפא דסבירא ליה דנוטל פי שנים היינו משום דילף מלא ימצא חזינן דלא הוה דבר שבא לעולם. [וכן מוכח מתוספות הרא"ש דדן דבעינן קרא דפי שנים לדיקלא ואלים, חזינן דהוה דבר שלא בא לעולם].

הנה הקשה בקצות החושן (סי' רע"ח סי"ק י"ד) בדיקלא ואלים הא לא הוה לתת לו דאינו יכול להקנות. ותירץ דכתב "אשר ימצא לו" לגלויי דמתנה דקרייה רחמנא היינו דוקא בדבר שאינו מצוי. וקושייתו רק כד נימא דלא כדברי הש"ך הנ"ל דבדיקלא ואלים הוה שפיר לתת לו.

ג. היאך מקנה חלק הבהמה שגדלה

הנה לכאורה יש להוכיח כהש"ך, דהרי היאך מצי להקנות בהמה לאחר ל', הרי הבהמה גודלת, ואם כן היאך יקנה בהמה הגדולה, ומפאת ביטול ברוב הא ממונא לא בטיל. והיינו למה שכתב הגרע"א (תנינא סי' צ"ז) דאי אפשר להקנות דבר שלא בא לעולם אף שמקנהו בידו עם דבר שבא לעולם. אלא על כרחך מוכח כהש"ך דהשבח חשיב אותו דבר והוה דבר שבא לעולם.

אך באמת גם להש"ך תיקשי כאשר יש פירות על העץ שמכר לאחר ל', וכמו כן כאשר בא השבח מחמתו. ויש לעיין בחזון איש (דמאי סוף סי' י"ז) באורך. ועוד עיין במנחת שלמה (ח"א סי' נ"ה).

תו יש לעיין באוסר בקונם בהמתו על חבירו לאחר ל' ונתפטמה, אם כן יש תערובת היתר. ובאמת אף כשחל הקונם עכשיו, דבשלמא בהקדש ממונו אשבח אבל בקונם מאי איכא למימר. תו יש לעיין במקדש לאחר ל' אם כן יהא בה תערובות חולין. [והעירוני דבמנחת שלמה שם קא נגע בהני נידונים].

פשוט, משערין פי שנים מסך הנכסים שכולל אף הנכסים שנפלו לאחר מיתתו, דאע"ג דאינו יכול להנחיל בדבר שלא בא לעולם, מכל מקום רצונו ליתן פי שנים בכל הנכסים שיש לו, אך בפועל יטול הך סכום של נכסים רק מתוך הנכסים דיכול להנחיל.

אך אין הדבר מסתברא, דיש לומר דיקח פי שנים רק ממה שיכול להנחיל, וראיה לזה, דהרי כתב בנמוקי יוסף דהאי פשוט יטול פי שנים מהנכסים שנשארו לאחר שהבכור יטול פי שנים דהרי אינו יכול ליטול מהפי שנים של הבכור, חזינן דלא אמרינן שיקח מהשאר כפי הסך של פי שנים מהכל.

ב. שבח שהביחו נכסים לאחר מיתתו

עוד יש לומר, דהא מצינן דבר שהוא ראוי לגבי בכור, אך מכל מקום יכול לזכות בו מטעם מתנה, והיינו כגון שבח שהשבחו הנכסים לאחר מיתת אביהם, דמבואר בגמרא (בבא בתרא קכ"ד א') דהואיל דאישתני אין הבכור נוטל מהשבח פי שנים דהוה ראוי, אבל לענין הנחלה, אם אמר על מי שראוי ליורשו שיטול נכסיו, זכה בהם מיד במיתתו, וממילא השבח הוה שלו דנכסיו אשבחו.

מעתה כוונת הנמוקי יוסף שלוקח בראוי, אינו לענין נכסים שבאו לאחר מיתתו אלא לענין שבת, שאם אמר לפני מיתתו פלוני בני יטול פי שנים, הואיל דאפקיה בהאי לישנא רצונו שיהיה רק כדן בכור ולא זוכה בהשבח, אך הריטב"א סובר דמכל מקום זכה בהשבח כיון דלאו מדין חלק בכורה זכה רק בתורת ירושה. אבל לעולם יש לומר דבראוי גמור, כיון שאינו יכול להקנותו אינו יכול להורישו אף למי שראוי ליורשו וכדעת מהרי"ט.

וכך דחה בספר דברי חיים (מהג"ר אויערבאך זצ"ל, חו"מ הלכות נחלות סי' ה') בהג"ה מבן המחבר הגאון אמרי בינה.

[ואין להקשות לאחר החלוקה היאך יטול כיון ששייר השבח, ונימא ירושה אין לה הפסק, דהרי נתבאר דלענין שיעור פירות לא אמרינן ירושה אין לה הפסק].

ג. מלוה

עוד יש לבאר כוונת הנמוקי יוסף, דהנה בנתיבות המשפט (סי' רפ"א סי"ק ג') סבירא ליה דכשם שאינו מנחיל דבר שלא בא לעולם, הכי נמי אינו מנחיל מלוה.

אך בתשובות חתם סופר (שם) פליג וסבירא ליה דמלוה שפיר מצי מנחיל, והטעם דהוה בעולם אלא רק אי אפשר להקנותו, ובוה מהני הנחלה, ועיין במהרי"ט אלגאזי (סוף בכורות) דאיתני כן בשם הרמ"ה, וכן בדברי חיים (שם) דייק כן מהרשב"א בקידושין הנ"ל דדוקא דבר שלא בא לעולם לא מצי מנחיל אבל מלוה מצי מנחיל.

מעתה אתי שפיר, דבראוי בעלמא ודאי דאינו זוכה גם בהנחלה, אלא הא דדיינינן שיקח בראוי, היינו ליטול מלוה שבזה בהנחלה שפיר זוכה בו.

לא יוכל לבכר

הנה איתא בגמרא (בבא בתרא ק"ב ב') דילפינן מקרא דלא יוכל לבכר, דאע"פ דלענין פשוט, התורה נתנה רשות לאב להנחיל לכל מי שירצה, אבל לענין בכור, אינו יכול לתתו לכל מי שירצה.

ונסתפק ברש"ש (שם) האם יכול לקחת מהבכור חלק פשיטותו, מי אמרינן דיוכל לקחת ממנו, דהרי האי חלק שוה לחלק שאר אחיו. או דילמא אולי נימא דאינו יכול לקחת מהבכור גם חלק פשיטותו, דכתיב לא יוכל כו' לתת לו פי שנים, משמע דלא יוכל לגרוע ממנו מפי שנים. או משום דמקשינן ב' חלקיו אהדדי. [עיין בבא בתרא קכ"ד א']. וכתב ברש"ש דלא מצא מבואר האי נידון.

א. גם חלק פשיטות אינו יכול לבכר

הנה כתב בנמוקי יוסף הנ"ל בשם הריטב"א דבאומר לפשוט דיטול פי שנים, תחילה נוטל הבכור פי שנים כדינו, ואחר כך נוטל הפשוט פי שנים, משמע דגם חלק פשיטות אינו יכול לבכר.

ב. חלק פשיטות יכול להנחיל

אך מתחילת דברי הנמוקי יוסף (שם) בשם הריטב"א משמע דרק חלק בכורתו אינו יכול להנחיל אבל חלק פשטותו יוכל, ולהדיא מבואר כן בריטב"א הנדפס מחדש. ולכאורה סתרי אהדדי.

הלכות שבת - ענף ד' - שהיה וחזרה

איסור שהיה דהוה כל רגע ורגע משא"כ מוקצה עובר רק פעם אחת, ודרך שני, כיון דהא דנעשה מוקצה היינו מחמת השהיה ואם נאמר שאסור לטלטל משום מוקצה ישאר שורש האיסור דשמא יחתה, בכהאי גוונא לא גזרו משום מוקצה. ונפקא מינה בהוה מוקצה לא מפאת השהיה אלא מפאת סיבה אחרת כגון דהוה טבל.

[ומבואר ב' הדרכים בתשובות או נדברו (ח"ו סי' כ"ב). ובספר שלמי יהודה (דף קנ"א) הקשה על החזון איש דהא במצא חמץ בפסח ביום טוב כתבו תוספות בכתובות (ז' א' ד"ה מתוך) דאסור לטלטלו. ועיין שם מה שכתב ליישב.]

ד. האם חשיב שוכח

עוד תירוץ לקושיא הנ"ל, הנה כתב בחתם סופר (שו"ת דהסיר אינו מוקצה אלא מפאת בסיס, והרי בזה חשיבא שוכח דהא לא ידע שייאסר התבשיל, ואם כן שרי לטלטל הסיר.

ולוא דבריו יש לדון, דזה חשיבא מניח, דנהי דלא ידע שיש כאן מוקצה, מכל מקום רצונו שהחפץ יהא בסיס לדבר שעליו, ואע"ג דאילו הוה יודע לא היה מניח, מכל מקום השתא מניח בדעת.

ויש בזה נפקותא אף בכירה שאין איסור בשחיתתה, כגון לידון דקיימא לך כחנניה, ונודע לו בשבת שהתבשיל טבל ואינו מעושר, אם חשיבא הסיר בסיס, או דילמא אינו בסיס דחשיבא כשוכח ומותר לו לטלטלו עם הסיר, ולדעת החתם סופר לא הוה בסיס, אך למה שכתבנו הוה בסיס.

ובשלמא במי שמשמש בכיס וחושב שיש שם דבר היתר ואחר כך נתברר דהוה דבר בסיס, לכאורה ודאי דחשיבא כשוכח ולא כמניח, [הנידון היכא שמפאת המוקצה בכיס חשיבא כמונח על הבגד], דחפץ זה לא רצה לעולם, משא"כ בנידון דידן דידוע איזה חפץ נמצא בסיר אלא שטעה וחשב שאינו מוקצה צריך עיון אם נימא דשאני וחשיב כמניח.

ובעיקר קושיית החתם סופר, הנה יש לדון דכיון דדעתו ליקחו ולא נאסר בתחילת השבת, דמי לשלפיו זוטרי ולא הוה בסיס. וצריך לי עיון. [אך כל זה אם באמת דעתו לנער התבשיל אך אם כשנאסר אין דעתו לנערו אם כן הוה השתא בסיס]. ועיין.

ה. האם חשיב בסיס

הנה בהא דכתבנו דבנמצא שהוא טבל הוה הכלי בסיס ואסור לטלטלו, העירו דיש לומר דנהי דהוה בסיס אבל מיגו דאתקצאי ליכא דבבין השמשות מותר לטלטלו דמותר לעשר לצורך דבר מצוה מפאת כל דבר שהוא משום שבות לא גזרו בין השמשות, ונמצא דאיסורו רק משחשיכה ובוה יש לומר דלא אמרינן מיגו דאתקצאי, ואם כן יוכל ליתן עליו דבר היתר וכדינא דהט"ז (סי' ש"י ס"ק ח') דבנעשה בסיס באמצע השבת מותר להניח עליו דברים של היתר חשובים מן האיסור ולטלטלם.

מיהו הא דאינו מנער היינו מפאת דחס על האוכל, וקא נגעא בנידון הבית מאיר והגרע"א.

ומהאי טעמא באמת צריך עיון דינא דהחזון איש דיש לטלטלו אע"ג דהוה מוקצה, הא נימא דיוסיף עליו דבר היתר, כיון דלא אתקצאי בין השמשות.

אבל יש לומר דלא כהאמור, דכיון דבכניסת הלילה מיתסר, לא חשיב אין מוקצה לחצי שבת, אלא חל כאן דינא דמיגו דאתקצאי ולא אמרינן דילמא שבת החלה משקיעת החמה ומכל מקום שרי לעשר, כמו שכתבו תוספות בעירוין (ל' ב' ד"ה ולפרוש) דבעינן לילה הידוע, דמכל מקום בצאת הכוכבים נאסר ומהני למשוי מיגו דאתקצאי. ואכתי צריך עיון. ומכל מקום נמצא לפי זה דטבל בבין השמשות לא חשיבא מוקצה דחזי לעשרו לצורך מצוה, והדבר זר וצריך עיון ולא שמענו כן.

א. ספק ספיקא לחומרא

הנה מיבעיא לן בגמרא תלאן במקל מהו, האם כעודן בידו דמי, או דילמא כהניחן על גבי קרקע דמי. ויש לעיין אם דוקא מקל מטלטל, או אפילו במקל התחובה לקיר, דמכל מקום קילא מקרקע כיון דחזותו מוכחת דהוי ארעי.

תו דיינינן בגמרא בהניחו על גבי מטה, האם כעודן בידו דמי, או דילמא כהניחן על גבי קרקע דמי. ויש לעיין בשיש מחובר לקרקע, אם דמי לקרקע, או דילמא מכל מקום קילא מקרקע דאינו מניח אלא לארעי. ודנו בזה חכמי הזמן.

תו דיינינן בפינה ממיחם למיחם, והיינו בהוציא את המים ממיחם שבו נתבשלו למיחם אחר, ואחר כך החזיר את המים למיחם הראשון, מי הוי כמטמין לכתחלה ואסור להחזיר המיחם לכירה. והנה בזה מספקין כיון דהמיחם נתחלף.

והנה ברמב"ם לא הביא כל הני איבעיות, וכתבו בכסף משנה ובלחם משנה (פ"ג מהל' שבת ה"י) משום דדעתו להקל, ומשמע אפילו באיכא תרתי מיחם למיחם ועל גבי מקל. וצריך לומר דסבירא להו דספק ספיקא לחומרא מקילין דברבנן, וכמבואר בתשובות הרמב"ם (מובא במשנה ברורה סי' ת"ד ס"ק י"ד, ושער הציון שם ס"ק י'). וכבר נחלקו בדעת הרמב"ם אי בספק ספיקא לחומרא אזלינן דברבנן לקולא, עיין במשנה למלך (פ"ח מהל' אבות הטומאה ה"ה) ובשער המלך (פ"י מהל' מקואות ה"ו). אך יש לדחות דאינו מוכרח מהכא, דיש לומר דהני איבעיות הוה מילתא דלא שכיחא, ולכן לא הביאם ברמב"ם.

ב. ספק במציאות

הנה יש לעיין בהניחן על גבי קרקע, ואינו זוכר אם היה דעתו להחזיר או לא. ולכאורה להמקילים בהספיקות, הכי נמי הכא. [א"י"ה. כונת רבינו להאמור בדעת הרמב"ם והמחבר שלא הביאו כל האיבעיות האלו להלכה, ונימא דהיינו משום דסבירא להו דאזלינן בהם לקולא דספיקא דרבנן לקולא, כמו שכתב בבית יוסף סי' ר"יג סעי' ב']. וכעין זה יש לדון במסופק אם הניחן על גבי קרקע, אם גם בכהאי גוונא נימא לקולא.

אבל יש לדון דהכא הוה ספיקא במציאות, ואם כן הוה ליה דבר שיש לו מתירין דמחמירין דברבנן. [א"י"ה. אבל בספיקא דדינא כתבו בפוסקים דלא מחמירין דבר שיש לו מתירין]. אלא תליא אם הא דמחמירין דבר שיש לו מתירין היינו דוקא באיסורי אכילה ושימוש וטלטול, משא"כ בכהאי גוונא דהוה איסור שבות. ועכשיו ראיתי בלקוטי הגרע"א בכורות דנקט דבספק שבות אף במציאות יש להקל משום ספיקא דרבנן לקולא, ולא מחמירין משום דבר שיש לו מתירין, אך יש ראיות לזה מדברי הגרע"א במקום אחר דבכהאי גוונא אסרינן משום דבר שיש לו מתירין.

[א"י"ה. עיין בחידושי הגרע"א בנדרים (ס"ט ב' ד"ה מה דהק') דאין לבשל ביום טוב בבין השמשות דהוה דבר שיש לו מתירין, וכעין זה כתב הגרע"א בסוכה (מ"ו ב' ד"ה מ"ש אחי) דאין להתיר כל שבות בבין השמשות ביום טוב שני, מצד ספיקא דרבנן לקולא דהוה דבר שיש לו מתירין].

ג. חייב להסירו אע"פ דהוה מוקצה

אמרינן בגמרא שליטול הקדירה מהכירה שרי אף בלא קטמה. והקשו מקמיה דהחתם סופר (חידושי חתם סופר למסכת שבת שנדפסו מחדש) הא באינה קטומה נאסר המאכל מפאת איסור שהיה ותו הוה מוקצה ואם כן אסור ליתלו.

אמנם כתב בחזון איש (סי' ל"ז ס"ק כ"ז ד"ה דינים העולים) דיש לומר דאע"ג דהוה מוקצה חייב להסירו כדי שלא יעבור על איסור שהיה.

ובטעמא דמילתא דכתב בחזון איש דיעבור על איסור מוקצה כדי להינצל מאיסור שהיה, יש לבאר בב' דרכים, דרך אחד, דחמירא

ענינים שונים [א']

והיינו לענין הצירוף שבדבר למה נפטרנו, ואם כן חייב חטאת.

ואע"פ דבטועה בדבר מצוה ועשה מצוה פטור אף ביכול לעשות בהיתר, מכל מקום הכא יש לומר דלא עדיף מאנוס ואם כן היא חייב, דעל הצירוף ליכא פטור דטעה בדבר מצוה וגם לא הוה בהול.

ג. לפי זה לדון ליישב קושיית הגרע"א

הנה איתא במשנה בסוכה (מ"א ב') יום טוב הראשון של חג שחל להיות בשבת, ושכח והוציא את הלולב לרשות הרבים פטור, מפני שהוציאו ברשות, והוה טועה בדבר מצוה.

ומקשינן בגמרא (שם מ"ב א') אמאי פטור משום טועה בדבר מצוה, הרי מכי אגבהיה כבר נפק ביה, [היינו שבעצם הגבחה הלולב ממקומו מתקיימת מצותו], ואם כן כשהוציאו ברשות הרבים לא קיים מצוה.

והקשה הגרע"א (שם) הרי עכ"פ בשעת העקירה היה טועה בדבר מצוה ונמצא דהעקירה כמאן דליתא ואם כן ליכא לחייבו חטאת על מלכת הוצאה.

[ותירץ בתשובות נפש חיה דיצא כשהגביה מעט ועקירה יש אחר כך ביתר מגי טפחים. ועוד יש לומר דמקשינן בגמרא מכי אגבהיה נפקא היכא דעומד לפוש אחר כך והמשיך ד' אמות ברשות הרבים, דמתניתין בכל גווי קתני].

ולחאמור יש ליישב קושיית הגרע"א, דאע"פ דפטור על העקירה משום טועה בדבר מצוה, מכל מקום חייב על המשך הוצאה, דהרי על הצירוף להמשך הוצאה ליכא פטור וחשיב שוגג גמור.

אולם יש לדחות דהתם בהול גם במה שטלטל אחר כך, דהרי כשהגביהו יצא ידי חובתו רק למאן דאמר מצות אין צריכות כונה, ואם כן יש לומר דמכל מקום היא פטור, דגם על הצירוף בהול. אבל בנידון דלעיל יש לומר דיהא חייב. וצריך תלמוד. [ועיי' בספר קרואי מועד].

ענינים שונים [ב']

מכל מקום נימא דכיון דכל הנאה שלו חייב באונסין.

ב. לחלק

אך יש לחלק דבשלמא בנידון דהמחנה אפרים שפיר ידע שכל ההנאה שלו, רק סבר שפטור משום בעליו עמו, משא"כ בגוונא דידן שלא ידע כלל שכל ההנאה שלו דהרי חשב שהוא שוכר.

ג. הניח להם אביהם פרה שאולה

והג"ר נפתלי נוסבוים שליט"א קאמר ראייה להמחנה אפרים, דהנה אמרינן (כתובות ל"ד ב') בהניח להם אביהם פרה שאולה, משתמשין בה כל ימי שאלתה, אבל אם מתה הפרה אין חייבין באונסיה.

וכתב ברשב"א (שם ד"ה אמר רבא) בשם הראב"ד דהא דאין חייבין באונסין היינו דוקא באופן שלא חשבו להשתמש, אבל בחשבו להשתמש ואחזיקו בה בתורת שאלה, חייבין באונסין ואם מתה הפרה חייבין. והקשה ברשב"א הרי אירי שטבחו הפרה, נמצא דאירי באופן שרצו להשתמש.

ואם נימא דלא כהמחנה אפרים, הרי בהניח להם אביהם פרה שאולה, אירי שסברו שהבהמה שלהם, ואם כן התם נימא דלא רצו להתחייב להיות שואל, משא"כ בגוונא דהראב"ד אירי שהחזיקו בה בתורת שאלה. אלא חזינן מהרשב"א דלא שנא, ואף בפרה שאולה דנחתא אדעתא שזה שלהם, מכל מקום אם ישתמשו הוה שואל וחייבין.

ענינים שונים [ג']

מעלת להסוברים דמוצץ פרי הוה משקה מכיון שזה מתמוסס בפיו, אם כן תיקשי להסוברים שְלֵבָן הוא אוכל, הרי גם הֶלְבָן מתמוסס בפיו. ויש לחלק דשאני בְלֵבָן שהכניסו לפיו בתור אוכל, משא"כ בענב יש לומר דכשמוציאין אותו מהקליפה אז תחילתו משקה.

ולאידך גיסא, להסוברים שמוצץ פרי הוה אוכל, תיקשי להסוברים דְלֵבָן הוה משקה. ויש לחלק דְלֵבָן עדיפא דחשיב מתחילתו משקה.

אכל חצי שיעור מחמת פיקוח נפש

חולה שיש בו סכנה שצריך לאכול חצי שיעור ואכל שיעור שלם, לכאורה אין כאן מלקות, דיש כאן איסור רק בהיתרון שהוא חצי שיעור. אך כתב בברוך טעם (שער הכולל דין א' ד"ה והשתא, וכמו כן בהגהותיו שנדפסו בכרם שלמה) דילקה, דהרי חזינן דבצריך לאכול כזית אמרינן ליה שישהה ביניהם בכדי אכילת פרס, ואם לא ישהה ילקה משום דעבר על הקל הקל, דהרי במקום שיאכל חצי שיעור אכל שיעור שלם, ואם כן קל וחומר בנידון דידן שהיה היתר רק על חצי שיעור.

[והיינו דוקא לדעת החתם סופר (כמבואר בתשובותיו יו"ד סי' ע') דבהקל הקל ועשה החמור נענש בידי אדם, אך דעת המב"ט (קריית ספר, הלכות מאכלות אסורות פרק י"ד) דהקל הקל הוה רק מדרבנן ולפי זה אין לומר דילקה].

מעלתה יש לעיין מהו לענין חטאת, דהיינו באכל חצי שיעור לצורך פיקוח נפש והחצי שיעור השני אכל בשגגה בכדי אכילת פרס, האם חייב חטאת.

א. אנוס על החצי שיעור

הנה אם היה אנוס על חצי שיעור קמא, כגון שהכריחוהו לאכול אותו, ואכל עוד חצי כשיעור, יש לעיין מהו לדעת הברוך טעם, דיש לומר דחייב, דהרי אינו אנוס כלפי שיש כזית כשלם, והנה חזינן כן מדברי הברוך טעם, שהרי החצי כזית הראשון היה לפיקוח נפש ומכל מקום מחייבין, ואם כן הוא הדין באנוס על החצי כזית ואכל כזית שלם חייב דהרי לא היה אנוס על הצירוף.

ב. בחצי ממנו טועה בדבר מצוה

מעלתה יש לעיין לענין חטאת, שהרי בחצי הראשון הוה טועה בדבר מצוה ועשה מצוה דהרי אכל משום פיקוח נפש. ורק בחצי שיעור השני היה שוגג גמור. אך יש לומר דלא עדיף טועה בדבר מצוה מאנוס גמור,

סבר שאינו מקבל שכר

עובדא הוה במי שקיבל חפץ להשתמש בו, וסבר שפסקו עם הבעלים שישלם עליו שכר, ובאמת השליח לא פסק עם הבעלים והסכימו הבעלים שישתמש בחינם. ובפשוטו פטור מלשלם.

והשתא יש לעיין אם חייב באונסין. ובפשוטו אינו חייב שלא רצה להיות שואל שחייב באונסין אלא רק שוכר שפטור מאונסין.

א. סבר שבעליו עמו ופטור

אך הנה כתב במחנה אפרים (הלכות שאלה סי' א') דאם השואל סבר שבעליו עמו ופטור, ובאמת לא הוה כן, חייב לשלם.

והוכיח הכי מהא דמספקא לן (בבא מציעא צ"ו ב') באופן שיש לאשה פקדון בידה, האם הבעל חשיב עליה שואל או שוכר, ותיקשי הא איירי באופן שהבעל לא ידע שזה פקדון אלא סבר שזה חפץ של אשתו, [דהרי אם ידע שזה פקדון, מבואר ברמב"ם שהוא שואל], וכיון שלא ידע הא לפי מחשבתו הוה בעליו עמו דהרי אשתו משועבדת לו, נמצא שלא קבל על עצמו חיוב שמירה ואם כן אמאי יתחייב. ותירץ דמכל מקום כיון דעיקר חיוב שואל משום דכל הנאה שלו, אם כן מכיון דהכא כל הנאה שלו מתחייב אף על פי שבדעתו לא היה רוצה להתחייב. [ובנתיבות המשפט (סי' שמ"ו סי"ק ט') נמי הקשה קושיית המחנה אפרים אך תירץ באופן אחר].

אם כן הכי נמי בגוונא דידן, אע"פ שלא רצה להתחייב להיות שואל,

אוכל או משקה

הנה דן הגרע"א (גליון או"ח סי' ר"ב סעי' ח') במוצץ פרי אם הוה אוכל או משקה, והביא מספר מים חיים (להפרי חדש, או"ח סי' ז') דהוה אוכל ומברך ברכת הפרי.

הנה דנו בפוסקים אם לְבָן הוה אוכל או משקה. [ועיי' בתשובות קהילות יעקב בכתבי קהילות יעקב החדשים למסכת ברכות].

זאת למודעי הדברים הנדפסים כאן אינם תמיד בלשוננו של רבינו זצ"ל, מפאת שלפעמים דרכו היתה לכתוב בקצרה, ולתועלת המעינים היה מן הצורך להוסיף תיבות קישור והסבר. הרבה פעמים האריך רבינו בכמה דרכים ואופנים באותו ענין, ולפעמים עשר ידות על הנדפס כאן, ע"כ במקום שהאריך העתקנו רק חלק מהדברים.

לקבלת הגליון

במייל, לתרומות והנצחות:

LS703949@gmail.com